

ארבעת המינים – אופן מצוות "ולקחתם"

ראשי פרקים

- הקדמה
- א. מצוות הלקיחה בתורה
- ב. מקורות תנאיים לנענוע ולנטילה
- ג. בבלי
- ד. ירושלמי
- ה. גאונים וראשונים
- סיכום

הקדמה

מאמר זה יעסוק באופן הביצוע של מצוות לולב. בעניין זה ישנן שתי שאלות עיקריות שיש להתבונן בהן:

1. מהי הפעולה שיש לבצע במצוה? שאלה זו נובעת מכך שהזכרו כמה פעולות במשנה, כגון: נענוע, נטילה, טריפה¹ (בגירסאות מסוימות) וכן מנהג אנשי ירושלים² ללכת עם הלולב כל היום כמעט לכל מקום. צריך לברר מה מעמדה של כל פעולה, כלומר, האם הפעולה שייכת לעצם מצוות הלקיחה או שהיא הודבקה למצוות הלולב מסיבות אחרות?
  2. מהו מעמד נענועי ההלל? שאלה זו הופכת מקבלת יותר משמעות אם נכונה האפשרות שפעולת הנענוע היא עיקר המצוה בלולב נמצאת נכונה.
- שתי הפעולות העיקריות שמוזכרות במקורות הן **נענוע ונטילה**. ננסה להראות מהי פעולת המצוה.

א. מצוות הלקיחה בתורה

מצוות ארבעת המינים נזכרת בתורה בפרשת המועדות שבספר ויקרא:

ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים.
(כ"ג, מ)

- ישנם שני פעלים בפסוק, האחד מדבר על הלקיחה והשני על שמחה ויש להתבונן בקשר ביניהם. ניתן להציע שתי אפשרויות ליחס בין הלקיחה לשמחה:
1. אלו שתי מצוות: מצוה אחת היא פעולת לקיחה, כלומר, הגבהה של ארבעת המינים, ומצוה שנייה היא שמחה בארבעת המינים.
  2. המצוה היא מצוות שמחה. הלקיחה אינה מצוה מצד עצמה אלא זהו תאור של המינים אותם יש לקחת על מנת לשמוח בהם. אם נרצה לתרגם את מצוות השמחה בארבעת המינים לתבנית

---

1. ערבוב חזק כלומר נענוע חזק ומהיר של הלולב, כמו טריפת ביצה.
2. כיוון שזהו רק מנהג לא נתייחס אליו כאופציה רצינית בשאלה מהי פעולת המצוה אף על פי שיש ללמוד מכאן על חביבות המצוה בעיני אנשי ירושלים.

של פעולה מסויימת יש הגיון רב בנענוע הנראה ספונטני יותר מאשר הגבחה סתמית של הלולב. לפעני"ד אפשרות זו נראית יותר בפשט הפסוק³.

ב. מקורות תנאיים לנענוע ולנטיילה

פעולת הנענוע מוזכרת בשלוש משניות בפרק ג' ממסכת סוכה :

...לולב שיש בו שלשה טפחים כדי לנענע בו - כשר. (משנה א)

במשנה זו רואים שלנענוע יש משמעות עיקרית, שהרי כשרות הלולב תלויה בו.

...קטן היודע לנענע - חייב בלולב. (משנה טו)

חיוב הקטן הוא מרגע שיודע לעשות את עיקר המצוה - הנענוע.

והיכן היו מנענעין? ב'הודו וסוף, וב'אנא השם הושיעה נא' - דברי בית הלל, ובית שמאי אומרים: אף ב'אנא ה' הצליחה נא'. אמר רבי עקיבא: צופה הייתי ברבן גמליאל וברבי יהושע שכל העם היו מנענעין⁴ את לולביהן, והן לא נענעו אלא ב'אנא ה' הושיעה נא'... (משנה ט)

משנה זו, לעניות דעתי, היא משנת מפתח כיוון שהיא המשנה הראשונה שמדברת על אופן הביצוע, וממנה רואים שהביצוע העיקרי כולל שני מרכיבים: א. נענוע.

ב. זמן הנענוע הוא ההלל, כלומר בזמן שמחה או שבח לה', זאת אומרת שעניין הנענוע הוא השמחה.

את פעולת הנענוע כמעשה המצוה בלולב מצאנו בתוספתא:

היה משכים לצאת לדרך הרי זה נוטל שופר ותוקע, לולב ומנענע, מגלה וקורא בה... (ברכות ג', יט)

כאן נראה בבירור שכמו שבמצוות שופר אמנם מברכים "לשמוע קול שופר" אך ביצוע המצוה הוא תקיעה, כך בלולב, אף על פי שמברכים "על נטילת לולב" המעשה הוא נענוע.

מאידך גיסא, מצאנו משניות אחרות במסכת סוכה בהן מופיעה פעולת הנטיילה כמעשה המצוה בלולב:

...של תרומה טהורה לא יטול, ואם נטל - כשר. של דמאי, בית שמאי פוסלין ובית הלל מכשירין. של מעשר שני בירושלם לא יטול, ואם נטל - כשר. (סוכה ג', ה)

...מי שבא כדרך ולא היה בידו⁵ לולב ליטול, לכשיכנס לביתו יטול על שלחנו. לא נטל שחרית יטול בין הערבים, שכל היום כשר ללולב. (שם, ט)

3. על פי הסבר זה ניתן להסביר למה הלקיחה היא ביום הראשון והשמחה היא כל שבעת הימים, משום שהלקיחה היא הכנת המצוה, וזו ביום הראשון בלבד.

4. בירושלמי ובפירוש המשניות לרמב"ם הגירסה "מיטרפין"

5. לשון של דיעבד.

ארבעת המינים - אופן מצוות "ולקחתם"

דין זה במשנה ט הוא המשך של "היכן היו מנענעים". נראה שזהו מקרה דיעבד וייתכן שמשום כך לא אומר הלל. כלומר: עיקר המצוה היה בהלל ויש כאן הרחבה, טרנספורמציה⁶ של המצוה, בה נשאר מעשה הנענוע בלבד, ללא הויית השמחה וההלל.

משנה נוספת בה הפעולה היא נטילה היא המשנה המתארת את התקנה שלא נוטלים את הלולב בבית המקדש:

התקינו שיהא כל אחד ואחד נוטל בביתו.

(שם ד', ד)

כמו כן ישנה תוספתא שמזכירה את פעולת הנטילה:

...כשהוא נוטלו או' ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת לולב...

(תוספתא ברכות ו', ז')

נראה לפי עניות דעתי, שבכל המקומות בהם נאמר נטילה מדברים על שם המצוה ולא על פעולה פיזית, משום ששם המצוה בתורה הוא "לקיחה" ובלשון המשנה - "נטילה"⁷. לכן, כל המקומות המדברים בכללות על המצוה נוקטים בלשון נטילה, ואילו המקורות המדברים על אופן ביצוע המצוה נוקטים בלשון נענוע.

מפשטי המשניות ראינו שעיקר זמן המצוה הוא בהלל, ומי שבדיעבד מחוסר יכולת לא נענע בהלל, כמו המשכים לצאת לדרך ומי שהיה בדרך, יצא ידי חובתו.

ג. בבלי

הבבלי מתייחס לאופן ביצוע מצוות לולב בשתי סוגיות שונות:

1. הסוגיה בדרף לז ע"ב

משנה:

והיכן היו מנענעין? ב'הודו לה' תחילה וסוף, ובי'אנא ה' הושיעה נא', דברי בית הלל, ובית שמאי אומרים: אף בי'אנא ה' הצליחה נא'. אמר רבי עקיבא: צופה הייתי ברכן גמליאל ורבי יהושע, שכל העם היו מנענעין את לולביהן, והם לא נענעו אלא בי'אנא ה' הושיעה נא'.

גמרא:

נענוע מאן דכר שמיה? - התם קאי: כל לולב שיש בו שלשה טפחים כדי לנענע בו - כשר. וקאמר היכן מנענעין. תנן התם: שתי הלחם ושני כבשי עצרת כיצד הוא עושה? מניח שתי הלחם על גבי שני הכבשין, ומניח ידו תחתיהן ומניף, ומוליך ומביא, מעלה ומוריד, שנאמר 'אשר הונף ואשר הורם'⁸.

אמר רבי יוחנן: מוליך ומביא - למי שהארבע רוחות שלו, מעלה ומוריד - למי שהשמים והארץ שלו.

במערבא מתנו הכי, אמר רבי חמא בר עוקבא אמר רבי יוסי ברבי חנינא: מוליך ומביא - כדי לעצור רוחות רעות, מעלה ומוריד - כדי לעצור טללים רעים.

6. בלשון הרב ניסים לוק: "פסבדו-מצוה".

7. לקיחה בלשון המשנה קשורה לקנין ולא לפעולה פיזית של תבאת חפץ אל האדם.

8. שמות כ"ט, כז.

אמר רבי יוסי בר אבין, ואיתימא רבי יוסי בר זבילא: זאת אומרת שירי מצוה מעכבין את הפורענות. שהרי תנופה שירי מצוה היא, ועוצרת רוחות וטללים רעים. ואמר רבא⁹: וכן בלולב.

המקור לנענוע אינו מדאורייתא ולא נראה שרבא מבין שהנענוע קשור למצוות "ולקחתם", אלא מהשוואה להנפת שתי הלחם. נשאלת השאלה מה דחף את רבא להקיש את מצוות הלולב לשתי הלחם?

את יסודות ההשוואה בין שתי הלחם ניתן לראות בתורה ובמקורות התנאיים. בתורה לכל רגל משלושת הרגלים יש מצוה הקשורה לחקלאות:

בפסח, העומר שהוא קרבן שעורים מתיר את התבואה החדשה באכילה:

כי תבאו אל הארץ אשר אני נתן לכם וקצרתם את קצירה, והבאתם את עמר ראשית קצירכם אל הכהן. והניף את העמר לפני ה' לרצונכם ממחרת השבת יניפנו הכהן.
(ויקרא כ"ג, י"א)

שבועות מביאים את שתי הלחם שהוא קרבן חיטים:

ממושבתכם תביאו לחם תנופה שתיים שני עשרנים סלת תהיינה חמץ תאפינה בכורים לה.
(שם, יז)

בסוכות אנו מצווים על ארבעת המינים:

...באספכם את תבואת הארץ תחגו את חג ה' שבעת ימים ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים.
(שם, לט-מ)

כשם שמניפים את העומר ואת שתי הלחם, כך יש הגיון לומר שפעולה דומה תעשה בלולב. לכן רבא אומר שזהו המקור לנענוע שהוא כמו הנפת שתי הלחם.

במסכת ראש השנה המשנה אומרת כך:

בארבעה פרקים העולם נידון: בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון, שנאמר 'היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם'¹⁰, ובחג נידונין על המים".
(ראש השנה א', ב)

הגמרא על משנה זו מביאה ברייתא:

תניא: אמר רבי יהודה משום רבי עקיבא - מפני מה אמרה תורה הביאו עומר בפסח? מפני שהפסח זמן תבואה הוא. אמר הקדוש ברוך הוא: הביאו לפני עומר בפסח, כדי שתתברך לכם תבואה שבשדות. ומפני מה אמרה תורה הביאו שתי הלחם בעצרת? מפני שעצרת זמן פירות האילן הוא, אמר הקדוש ברוך הוא: הביאו לפני שתי הלחם בעצרת, כדי שיתברכו לכם פירות האילן. ומפני מה אמרה תורה נסכו מים בחג? אמר הקדוש ברוך הוא: נסכו לפני מים בחג, כדי שיתברכו לכם גשמי שנה, ואמרו לפני בראש השנה

9. בדקדוקי סופרים וכן בסוגיה מקבילה במנחות מופיע רבה במקום רבא.

10. תהלים ל"ג, טו.

ארבעת המינים - אופן מצוות "ולקחתם"

מלכיות זכרונות ושופרות. מלכיות - כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות - כדי שיעלה זכרוניכם לפני לטובה, ובמה - בשופר. (ראש השנה טז ע"א)

מהברייתא רואים שמצוות העומר ושתי הלחם באות כדי שתשרה ברכה בתבואה ובפירות האילן, אך בסוכות באה מצוות ניסוך המים כדי להתברך בגשמי השנה, ולא מצאנו מקור תנאי האומר שמצוות לולב קשורה לגשמי השנה. מהקישור שעושה הגמרא בין הברייתא המדברת על מצוות החגים למשנה המדברת על דין, ניתן ללמוד שיש במצוות הללו עניין של ריצוי המלך, השופט, בכל חג וחג כפי עניינו.

בגמרא ישנה ברייתא המביאה את דעת רבי אליעזר הרואה במצוות הלולב עניין של ריצוי על מנת לזכות בדין על המים וזה לשונה:

דתנאי: מאימתי מזכירין על הגשמים - רבי אליעזר אומר: משעת נטילת לולב, רבי יהושע אומר: משעת הנחתו. אמר רבי אליעזר: הואיל וארבעת מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים. וכשם שארבע מינין הללו אי אפשר בהם בלא מים - כך אי אפשר לעולם בלא מים. (תענית ב ע"ב)

כאן רואים קשר ברור בין עניין מצוות לולב לעניין מצוות העומר ושתי הלחם, והשוואתם על ידי רבא לעניין תנופה, פשוטה.

אם נתבונן בעניין ההנפה נוכל ללמוד עוד על עניין מצוות לולב. בתורה נאמר ביחס להנפה:

ולקחת את החזה מאיל המלואים אשר לאהרן והנפת אתו תנופה לפני ה' והיה לך למנה.

(שמות כ"ט, כז)

הנפת החזה "לפני ה'" מאפשרת לו להפוך להיות "לך" הכהן למנה. הדבר דומה גם בעומר, שלאחר הנפתו מותר לאכול את התבואה החדשה, וגם בשתי הלחם הנקראת מנחת ביכורים יש רמז לביכורים, שהם נתינת הראשית לה', ואכילת הפירות על ידי האדם לאחר חג השבועות. עצם הכרתו של האדם שכל יבולו הוא מאת ה' מחזירה לו ברכה ביבולו. כמו כן בלולב הנפת ארבעת המינים המרמזים על המים מבטאת הכרה שהמים שיש לאדם הם מאת ה' ועקב הכרה זו מתברכים גשמי השנה. יסוד זה מבוטא בדברי ר' יוחנן לעיל: "מוליך ומביא - למי שהארבע רוחות שלו, מעלה ומוריד - למי שהשמים והארץ שלו". את היסוד של הדין, העלול להביא גם עונשים, מבוטאים ר' חמא ור' יוסי לעיל: "מוליך ומביא - כדי לעצור רוחות רעות, מעלה ומוריד - כדי לעצור טללים רעים".

על כל פנים כל העניינים הללו שבנענוע הלולב אינם עצם מצוות הלקיחה על פי הבבלי.

2. המוגיה ברף מב ע"א

בסוגיה מובאת הבנת הבבלי את ביצוע הפעולה בה יוצאים ידי חובת נטילת לולב:

אמר אביי: לא שנו אלא שלא יצא בו, אבל יצא בו - חייב. הא מדאגבהיה נפק ביה!

הבבלי תפס את ביצוע הלקיחה כפירושו המינימלי ביותר, כלומר הבאת הלולב אל האדם¹¹, הנענוע, כמו שאמרנו, הוא תוספת שאינה קשורה למצוות התורה "ולקחתם".

11. מה שנקרא לעיל נטילה.

ד. ירושלמי

בירושלמי איננו מוצאים מקור לנענוע וכן אין דין של "מדאגבהיה נפק ביה", ייתכן שאופי הנענוע בירושלמי שונה מאופיו בבבלי וכך הוא מתואר:

תני 'צריך לנענע ג' פעמים', רבי זעורה בעי - הכין חד והכין חד או הכין והכין חד?

(פ"ג ה"י; נג ע"ד)

נענוע בפשוטו אינו הולכה והבאה ונראה שהירושלמי מדבר על נייעור מהיר של הלולב בתנועות קצרות ("כסכוס" בלשון הראשונים). אולם מקושיית ר' זעורה ייתכן ועולה הבנה שגם הירושלמי דיבר על הולכה והבאה שכן הוא שואל על ספירת הנענועים, ופירוש הגיוני לשאלתו הוא האם ההולכה היא נענוע אחד וההבאה היא נענוע אחד או שהולכה והבאה הם נענוע אחד. ייתכן שהירושלמי דיבר גם על כסכוס וגם על הולכה והבאה. נראה לפי עניות דעתי מתוך הדברים המוצגים לעיל, שהירושלמי מבין שהנענוע הוא ביצוע מצוות הלקיחה וייתכן שמקורו הוא "ושמתם" כלומר שצריך לשמוח בלולב. ייתכן שמשום כך הנענוע בירושלמי הוא יותר ספונטני מזה שבבבלי שמקורו הוא הנפת שתי הלחם.

ה. גאונים וראשונים

הראשונים קיבלו את עקרון "מדאגבהיה נפק ביה" אך כולם כתבו שמנענע בשעת הברכה. אפשר לראות זאת למשל, בשיטת הרמב"ם. אף על פי שהרמב"ם קיבל את העיקרון ש"מדאגבהיה נפק ביה", הוא ראה בנענוע חלק חשוב מאוד במצוה, שמי שלא עשאו, לא ביצע מצוה כהלכתה, אף שיצא ידי חובה, וזו לשונו בפירוש המשניות:

כיוון שאמר בתחילת הפרק 'כדי לנענע בו', שהשיעך שמצוותו הנענוע, אמר 'באיכן מנענעין'.

(סוכה פ"ג מ"ח)

כאן רואים שהנענוע הוא המצוה לפי הרמב"ם. במשנה תורה יש פירוט של המצוה:

משיגביה ארבעה מינין אלו, בין שהגביהן כאחת, בין בזה אחר זה, בין בימין, בין בשמאל - יצא, והוא שיגביהן דרך גדילתן, אבל שלא דרך גדילתן - לא יצא, ומצוה כהלכתה שיגביה אגודה של שלשה מינין בימין זאתרוג בשמאל, ויוליך ויביא ויעלה ויוריד, וינענע הלולב שלשה פעמים בכל רוח ורוח.

כיצד? מוליך ומנענע ראש הלולב שלשה פעמים, ומביא ומנענע ראש הלולב¹² שלשה פעמים, וכן בעליה וירידה. והיכן מוליך ומביא? בשעת קריאת ההלל ב'הודו לה' כי טוב' תחלה וסוף, וב'אנא ה' הושיעה נא', וכל היום כשר לנטילת לולב ואינו ניטל בלילה.

(הלכות לולב ד', ט-י)

הלשון "מצוה כהלכתה", מתייחסת גם לענייני דאורייתא כמו הנענוע וגם לענייני דרבנן כמו נטילת שלשה מינים בימין ואחד בשמאל.

יוצא שלפי הרמב"ם אף שהאדם יצא ידי חובה בהגבהה, אם לא נענע - הפסיד חלק חשוב מהמצוה דאורייתא.

12. כסכוס.

שתי נקודות נוספות אנו רואים ברמב"ם:

1. הנענוע הוא כסכוס ולא הולכה והבאה שהם מדרבנן (לפי הבבלי לעיל), ייתכן שמקור הנענוע הוא השמחה וזה מתאים להגדרת הרמב"ם את מצוות לולב כמצוה שעניינה הוא השמחה¹³.

2. עיקר הנענוע הוא בהלל.

על הנקודה הראשונה חולקים כמה מהגאונים והרי"צ גיאות האומרים שההולכה וההבאה הם בלבד הנענוע וכך כותב הריטב"א המביא את שיטתם¹⁴:

פירוש שמולין ומביא ומעלה ומוריד, יש מן הגאונים אומרים שזהו נענועו של לולב המוזכר בכל מקום, ואינו צריך טירוף אחר, אלא שיוליך ויביא יעלה ויוריד וכ"כ הרי"ן גיאות ז"ל...

על הנקודה השנייה חולקים התוס':

ובשעת ברכה לא מצינו אם חייב לנענע בתחלת נטילה, אלא מדאמרינן בפירקין קטן היודע לנענע חייב בלולב¹⁵ - משמע דמנענע בתחלת הברכה אע"פ שאינו יודע לקרות הלל, ועוד מרתניא במסכת ברכות בסוף תפלת השחר 'הקדים לצאת לדרך מביאין לו שופר ותוקע לולב ומנענע מגילה וקורא בה¹⁶ - משמע דמנענע בלא הלל.

(סוכה לו ע"ב סוף ד"ה "בהודר")

ברשימות שיעורים לגרי"ד סולובייצ'ק¹⁷ מובא בשם ר' משה זצ"ל שממחלוקת זו בין הרמב"ם לתוס' נובעים המנהגים ליטול לפני ההלל או ליטול בסוכה לפני התפילה.

סיכום

במאמר זה ביררנו את אופן הביצוע של מצוות ארבעת המינים ואת זמן הביצוע של מצוה זו. בתורה ראינו שהמצוה היא לשמוח בהם ואין פעולה מוגדרת שצריך לעשות.

במקורות התנאיים מצאנו שתי פעולות: נטילה ונענוע. הסברנו שהנטילה היא שם המצוה והנענוע הוא אופן הביצוע של המצוה, כמו כן ראינו שעיקר זמנה של המצוה המקורית הוא בהלל.

בבבלי הראנו שתי סוגיות. האחת עוסקת בנענוע בתור שיירי מצוה הנלמד מהשוואה להנפת שתי הלחם, הסברנו את המקורות והיסודות הסברתיים העומדים מאחורי השוואה זו. הסוגיה השנייה עוסקת בפעולת הגבהה, כלומר לקיחת הלולב ביד, כאופן ביצוע המצוה הבסיסי והעיקרי, בניגוד למה שמשקף ברובד התנאי.

עסקנו בשיטת הירושלמי שדיברה על נענוע כאקט של המצוה וייתכן שדיברה גם על כסכוס שהוא נענוע מהיר.

---

13. ספר המצוות שרש אחד עשר: "כגון מה שצונו שנשמח לפני ה' ביום הראשון, והוא מבואר שהשמחה תהיה בלקיחת כף וכד".

14. סוכה לו ע"ב, ד"ה "אמר רבא וכן בלולב".

15. מב ע"א.

16. ל ע"א.

17. על מסכת סוכה לו ע"ב, עמוד קע"ט ד"ה "בתוסי באי"ד".

בשיטת הרמב"ם ראינו שתי נקודות :

1. הנענוע הוא עיקר המצוה ומי שלא קיימו אף שיצא ידי חובה לא קיים מצוה כהלכתה, כלומר הפסיד את החלק העיקרי של המצוה שהוא השמחה, המתבטאת בכסכוס שהוא נענוע יותר ספונטני.

2. עיקר זמנו של הנענוע הוא בשעת ההלל, וכנראה שגם זה קשור לשמחה.

הבאנו את שיטת הגאונים שחלקו על עניין הכסכוס, וכן את שיטת תוסי' הסוברים שאין עיקר הנענוע בהלל.